

ADALÉK A GYERMEKHEZ VALÓ VISZONY VÁLTOZÁSÁNAK TANULMÁNYOZÁSÁHOZ

„A materialista felfogás szerint a végső soron meghatározó mozzanat a történelemben: a közvetlen élet termelése és újratermelése. Ez azonban maga is megint kettős jellegű. Egyfelől a létfenntartási eszközöknek, a táplálkozás, ruházkodás, lakás tárgyainak létrehozása, valamint az ehhez szükséges szerszámoké; másfelől magának az embernek a létrehozása, az emberi nem fenntartása. Azokat a társadalmi berendezkedéseket, amelyek közepette egy-egy meghatározott történelmi korszak és egy-egy meghatározott ország emberei élnek, a termelés mindkét fajtája megszabja: egyfelől a munkának, másfelől a családnak a fejlődési foka.”¹

A család tehát — a társadalom más egységeihez hasonlóan — történetileg változó, és e fejlődés elsősorban a család funkcióinak változásaiban követhető nyomon. A család leglényegesebb funkcióit H. Sas Judit könyve² alapján az alábbiakban foglalhatjuk össze:

1. Az emberi lét fenntartása és újratermelése biológiai és társadalmi értelemben.

Ezt a funkciót biztosítják:

- a) a családon belüli szexuális kapcsolatok,
- b) a generációk közötti biológiai kapcsolatok.

2. Az emberi erő fenntartásához és reprodukálásához szükséges termelés végzése, szervezése és elosztása a funkcióból következik:

a) a társadalmi munkamegosztásból a családra jutó munkák elvégzése, szervezése, elosztása,

b) társadalmi termelésből a családnak jutó anyagi javak és szolgáltatások fogyasztásának szervezése és elosztása.

3. Az emberi-társadalmi lét kultúrájának létrehozása, átvétele, újratermelése, fejlesztése és elosztása.

Ennek során:

a) „a családtagok számára a társadalmi státus feltételeinek előkészítése, benne a társadalmi munkamegosztásban való részvételre történő felkészítés funkciója,

b) hagyományok, szokások, ismeret- és értékrendszer átadása, fejlesztése,

c) a társadalomba való beilleszkedést lehetővé tevő szolidaritás funkciója,

d) mindenféle emberi kapcsolat feltételét jelentő érzelmi kultúra kialakításának és átadásának funkciója.

(a — d = szocializáció funkciója)

A családhoz tartozás az egyénre nézve születésétől kezdve meghatározó, természetesen nem minden korban és minden vonatkozásban azonos mértékben. Az egyéni

¹ F. Engels: *A család, a magántulajdon és az állam eredete*. MEM, 21. köt. 25. l.

² H. Sas Judit: *Életmód és család. Az emberi viszonyok alakulása a családban*. Bp., 1976, Akadémiai K.

lét fennmaradását biztosító *biológiai* funkció a csecsemő- és kisgyermekkorban a legfontosabb, és az egyén fejlődésével fokozatosan csökken. A család ún. *szocializációs* funkciója ill. e funkció ellátásának „hogyanja” az egyén tudat- és jellemfejlődésére döntően meghatározó, és így egész életére kihat.

A család történeti változása pl. a funkciók közötti hangsúly eltolódásában, a funkciók tartalmi módosulásában figyelhető meg. De minden korban nagy jelentőségű volt, hogy a család legfontosabb funkcióit hogyan látja el. Nem akarjuk ezzel a kérdés másik oldalának jelentőségét csökkenteni, nevezetesen azt, hogy a társadalmi tudat determináló szerepe éppen a társadalom egységein keresztül érvényesül. A család tehát közvetíti az egyén számára a társadalmi hatásokat, részben úgy, hogy megteste-síti a társadalom legfőbb jellemvonásait (ezért különböznek a különböző társadalmi rendszerek családtípusai), részben úgy, hogy az adott család sajátos prizmáján keresztül (amely maga is anyagi, gazdasági tényezők által meghatározott) érvényre juttatja a társadalmi tudat domináns szerepét. Ezért különböznek ugyanazon társadalmi rendszerek családjai.

Nem kívánjuk elemezni a család valamennyi funkciójának történelmileg változó formáját és tartalmát, csupán a gyermekhez való viszony problémáját emelnénk ki. A kérdés további szűkítését indokolja, hogy ez a viszony is sokat változott, ha csak az utóbbi 30 év fejlődését tekintjük is, és e tendenciák és következményeik mindenoldalú elemzése túlnőne e dolgozat keretein. Ezért vizsgálódásaink körét Dél-Magyarországra és a fiatal házásokra korlátozzuk, annak előrebocsátásával, hogy az itt megfigyelhető tendenciák sokban azonosak az országosan kibontakozó fejlődéssel.

E tanulmány készítéséhez felmérést végeztünk kérdőíves módszerrel egy kisköz-ségben levő mezőgazdasági termelőszövetkezetben (Pusztaföldvár, Lenin Tsz), egy nagyközségben levő ipari szövetkezetben (Tótkomlós, Háziipari Szövetkezet), egy városi ipari nagyüzemben (Szeged, KSZV), egy kutatóintézetben (Szege-di Gabona-termesztési Kutató Intézet) és egy egyetemen (JATE). Ezen kívül interjút készítettünk e területről néhány vezetővel és az egyetemen megkérdezettek közül néhány házaspárral. A választ adók 18—35 év közöttiek, ez egybeesik a nőknél a propogatív korrallal, de általában is megállapítható, hogy a 35 év fölött szült gyermekszám nem számottevő, és így nem módosítja jelentősen a kialakult összképet. Ezt bizonyítja az 1975-ös *Demográfiai évkönyv* alábbi táblázata.³

Az élveszületések, az élve születési sorrend és az anya korcsoportja szerint
1975

Sorrend	—19	20—24	25—29	30—34	35—	Ö.
1.	27,6%	52,6%	15%	3,6%	1,2%	100%
2.	5,4%	40,9%	36,7%	14%	3%	100%
3.	2,2%	25,0%	37,7%	25,7%	9,4%	100%

A felmérések összesen 208 főt érintettek. A választott minta — úgy véljük — tükrözi az elmúlt évek fontos társadalmi változásait, pl. urbanizáció, iparosodás, és e változások következményeit, pl. társadalmi tudat változása, életmód átalakulása.

³ *Demográfiai évkönyv*. 1975. Bp., 1976, KSH. 116. l.

A kérdések a gyermekszámra (ideálisnak tartott, tervezett, megszületett), a gyermekvállalás feltételeire; a gyermekek felnevelésében nyújtott társadalmi (vállalati, intézeti, állami stb.) segítség formáira, mértékére és minőségére; a családtervezés szempontjaira, a „gyes” igénybevételére, a családon belüli munkamegosztásra, és a házastársak közötti kapcsolatok néhány jellemzőjére vonatkoztak. Az interjúk e kérdéskörökön belül mélyebb összefüggésekre próbáltak rávilágítani. Az így nyert adatokat összevetettük KSH néhány kiadványának (demográfiai évkönyvek, megyei statisztikai évkönyvek, statisztikai időszaki közlemények) hasonló jellegű adataival, és az összehasonlítás tükrében vontuk le néhány általános következtetést, amely a társadalmi sokaság felfogásának jellemzésére csak megszorításokkal alkalmazható.

A családtervezés jelentősége és általánossá válása

Az utóbbi évek fejlődését áttekintve az egyik legszembetűnőbb változás a családtervezés megjelenése és általánossá válása. Társadalmunk gazdasági alapjaiban és a társadalmi tudatban végbement, ellentmondásoktól egyáltalán nem mentes változások eredményeként jutottunk el „a gyermek isten áldása”, amit minden körülmények között vállalni kell felfogástól a családtervezésig. Mit is jelent e fogalom? *A házastársak közötti harmonikus kapcsolat alapján, a család lehetőségeinek (anyagi, biológiai stb.) figyelembevételével a születendő gyermekek számának, születésük hozzávetőleges időpontjának tudatos megtervezését és e kitzűzött célnak a társadalom által nyújtott (legális) lehetőségek általi elérését.* Úgy tapasztaltuk, hogy a vizsgálatunk tárgyát képező fiatal házások (35 éven aluliak) körében a családtervezés általánosnak tekinthető. A megkérdezettek mintegy 98%-a helyesli a családtervezést, és csupán néhány olyan véleménnyel találkoztunk, amely a gyermekek létszámának tervezését helyesli, születésük körülbelüli időpontjának tervezését azonban nem. Ennek az állásfoglalásnak a háttérében az a meggyőződés rejlik, amely szerint a házasság spontán folyamataiba való beavatkozás erkölcstelen, izléstelen, és esetleg a házasság megromlásához vezethet. Ezek a vélemények elenyészően kis számúak, így megállapítható, hogy napjainkban a fiatal házások körében a *családtervezés általános* jelenség.⁴ Tekintettel arra, hogy a tudatos családtervezés és annak megvalósítása nagy mértékben függvénye az általános tudati fejlettségnek, ezen belül az erkölcsi tudatnak (felelősség a leendő gyermek és a házastárs iránt, morális érettség stb.), s mindkettő függvénye a közvetlen környezetnek (család, munkahely, lakóhely stb.), így az azonos korosztályon belül is tapasztalható eltérések a családtervezés szempontjait, feltételeit illetően.

A családtervezés feltételei

Vizsgálódásaink során elsősorban arra a kérdésre kerestünk választ, hogy milyen tényezők segíthetik elő a családtervezés tudatossá válását és realizálását. E tényezőket *végző soron* a társadalom anyagi élete határozza meg (pl. társadalmunk stabilitása és fejlődésének kiegyensúlyozott volta teszi lehetővé az egyén számára a hosszútávú tervezést), de tekintettel arra, hogy a család két ember érzelmi kapcsolatára épül,

⁴ Lásd erről a HL 66—72 vizsgálat eredményeit. In.: „Az 1966. évben házasságot kötöttek családtervezési, termékenységi és születésszabályozási magatartása 1966—1972 között.” Bp., 1974, KSH. jún. 17. 11. l.

nagyobb szerepe van a szubjektív tényezőknek is. Ez végső soron mint a tudatosság⁵ meghatározott szintje jelenik meg. Ezért a családtervezés feltételeit a tudatosság felől közelítjük meg.

1. *A felvilágosítás szerepe a családtervezésben.* A sexuális felvilágosítás a nevelés folyamatának olyan mozzanata, amely a nemiség, valamint a nemek egymáshoz való megfelelő viszonyának problémáira irányul. A felvilágosítás a nevelés bizonyos szakaszaiban (pl. serdülő korban) hangsúlyosabbá válik. Ilyen periódus a párválasztás ideje is. A felvilágosítás folyamat jellegéből következik, hogy ez a szülők, nevelők, sőt a társadalom egészének feladataként jelentkezik.

Mi most elsősorban a felvilágosításnak a családtervezéssel közvetlenül összefüggő kérdéseit vizsgáljuk — természetesen annak tudatában, hogy ezek a korábbi alapokra épülnek —, mindazt tehát, ami a születések számának szabályozásával, e szabályozás módjaival, a gyermekek gondozásával, nevelésével kapcsolatos. Megállapítható, hogy az utóbbi években állami szerveink és társadalmunk együttes erőfeszítésének eredményeként nemcsak törekvések vannak a felvilágosítás szélesebb körökre történő kiterjesztésére és hatékonyabbá tételére, hanem jelentős eredmények is. Ilyenleg tekinthetjük például a házasság előtti kötelező tanácsadást, a kísérleti jelleggel bevezetett családi életre nevelést stb. Fontos tendencia, hogy a felvilágosításban a hangsúly — a korábbi évek helytelen gyakorlatával ellentétben — a megelőző védekezésre helyeződjön át. A cél a művi vetélések számának csökkentése. Az anyák védelme társadalmi érdek, és a művi vetélések káros hatása köztudott. Különösen ártalmas az első terhesség esetében, amelynek megszakítása gyakran meddőséget eredményez, és így a későbbi családtervezést eleve kizárja. Ez pedig gyakran eredményezi a házastársak viszonyának megromlását, a házasság felbomlását, tehát mind az egyén, mind a társadalom szempontjából káros. A felvilágosítás formái és módszerei is javultak, ill. bővültek. Meg kell azonban említeni, hogy még az adott keretek nyújtotta lehetőségeket sem használjuk ki mindig megfelelően. Ennek részben objektív okai vannak, pl. a szűk egészségügyi kapacitás, részben szubjektív tényezők okozzák, pl. rosszszul értelmezett szemérmesség, érdektelenség, olykor maguk az illetékesek is csak formáságnak tekintik. Mindezek következtében a felvilágosítás eredményessége igen különböző, mint azt az alábbi táblázat is szemlélteti.

Hány felvilágosítási formát tud megnevezni

Felvétel helye:	Nem tud megnevezni		Egyet		Kettőt		Többet		Összesen:
	Nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfi	
Mezőgazdasági Tsz (kis község)	9	21	—	2	—	2	—	1	35
KTSz (nagy község)*	10	—	7	—	9	—	14	—	40
Kutató Intézet (város)	3	7	1	1	2	1	6	3	24
Ipari nagyüzem (város)	23	2	4	—	11	—	18	3	61
Egyetem	—	2	3	9	3	7	19	5	48
Összesen:	45	32	15	12	25	10	57	12	208

* A válaszadók valamennyien nők voltak.

⁵ E megjelölésnél nem választjuk szét a tudatosság különböző formáit, területeit, mert az adott kérdés tárgyalásánál ezek komplexitása határozza meg az egyén döntéseit. Vizsgálódásainkat mindenekelőtt az ún. homogén típusú házasságokra szűkítjük, azaz olyan házasságokra, amelyben a férj és a feleség is azonos osztályhoz, ill. réteghez tartozik. Bár ez nem ennek a dolgozatnak a tárgya, de megjegyeznénk, hogy megítélésünk szerint jelenleg ez a házasságtípus a jellemző, főként az értelmiségi és mezőgazdasági rétegekben. Vö.: Szilágyi Vilmos: *A párválasztás és családalapítás problémái*. In.: *Család és házasság a mai magyar társadalomban*. Bp., 1971.

A számok jól mutatják, hogy a „felvilágosultság” jelentős mértékben függ a lakóhelytől, részben annak következtében, hogy a felvilágosításnak kisebb helyiségekben általában kevesebb formája létezik, részben azért, mert főleg falun még ma is bizonyos szegélytelenséggel kezelik a szexuális élettel összefüggő kérdéseket. Mindkét ok jól tükröződik abban a tényben, hogy a felvilágosítás legismertebb és — a felmérés tapasztalatai szerint — a legjobb formáit a TV és a rádió ilyen témájú előadásai és a különböző szakkönyvek jelentik. Ezek függetlenek a helyi viszonyoktól és biztosítják a válaszkérés bizonyos mértékű intimitását. Figyelmet érdemel az a tény, hogy a megkérdezett férfiak 49,3%-a felvilágosításnak egyetlen formáját sem tudta megnevezni. A felvilágosítás iránt tanúsított kisebb érdeklődésben döntően motiváló tényező bizonyos felületesség, ill. a felelősség nőre történő áthárítása, mint egyfajta rosszul értelmezett nemek közötti munkamegosztás.

2. *A védekezés.* A védekezés mint a családtervezés egyik feltétele elsősorban orvosi szempontú megközelítést kíván. Ezért itt csak néhány általános tapasztalat összegzésére szorítkozunk. Két fontos tendenciát kell kiemelni az elmúlt évek fejlődéséből. Az egyik, amit a felvilágosításnál is említettünk, hogy a védekezés a nem kívánatos terhesség megelőzésére irányul, és nem megszakítására. A másik, hogy az utóbbi években a védekezés lehetőségei egyre szélesednek és egyre biztonságosabbá válnak. A felmérés során megkérdezettek 94,6%-a helyeselte, ill. megfelelőnek minősítette a védekezés lehetőségeit. A meglévő lehetőségek a felvilágosítással párosulva a következő években hatékonyabbá válhatnak, eredményeik még nyilvánvalóbbak lesznek.

3. Lényeges feltétele a családtervezésnek a *házastársak közötti viszony* is. Azokban a családokban, ahol a házastársak kellő érzelmi alapon, megfontoltan kötődtek házasságot, felelősséget éreznek egymás és a születendő gyermekek iránt, ahol tartós együttélésre kívánnak berendezkedni, ott általános a családtervezés. Ahol a fenti összetevők kisebb vagy nagyobb mértékben hiányoznak, ott a családtervezés sem jellemző, ill. negatív előjelű (lehetőleg ne legyen gyermek).

4. A családtervezés általánossá válásának egyik oka a *nők emancipálódása*, a termelésbe való fokozott bevonása, amely a gyermek vállalásából fakadó felelősséget és feladatokat megosztja a házastársak között. Megszűnőben van az a korábbi gyakorlat, mely szerint a gyermeket tulajdonképpen az anya vállalta (a gondozást, nevelést), az apa főként a gyermekkel járó anyagi terheket viselte. E megváltozott helyzet az apa részéről is nagyobb felelősséget követel, s ez érdekeltté teszi az apát is a családtervezésben.

5. Minden korban meghatározhatók a termelési mód által determinált *szükségletek*. Ezek objektív tartalmát a társadalom adott fejlettségi szintje határozza meg. E társadalmilag determinált objektív szükségletek egyéni szükségletek formájában — szubjektíve — jelennek meg. Az egyéni szükségletek struktúráját, valamint azt, hogy ezek, mennyiben adekvátak a társadalmi szükségletekkel, az egyén tudati fejlettsége, osztályhelyzete, *végző soron* viszonyai határozzák meg. Ennek következtében az egyéni szükségletek szintje meghaladhatja a társadalmi fejlődés által determinált, tehát reális szükségletek szintjét, de el is maradhat mögötte.

A társadalom adott fejlettségi szintjén kielégíthető szükségletek két csoportba sorolhatók: a tudatosult és a nem tudatosult szükségletek csoportjába. A kettő közötti választóvonal természetesen nem merev határt jelez, és mozgása, azaz a szükségletek tartalma az egyén vagy család tudati fejlettségének, műveltségének függvénye. Tudatosult szükséglet általában minden egyén esetében a lakás, a létfenntartásához nélkülözhetetlen élelmezés stb., tehát a szűkebb értelemben vett anyagi szükséglet. Pl. egy idősebb munkáscsalád esetében ide tartoznak még a szórakozás bizonyos formái, bizonyos mértékű egészségügyi szükségletek. Ugyanezen család fiatalabb tagjait véve

alapul tovább bővül a felismert, ill. tudatosult szükségletek köre az oktatás bizonyos formáival, művelődéssel, esetleg sporttal stb. Ideális esetben a reális szükségletek és a tudatosult szükségletek fedik egymást.

A reális szükségletektől megkülönböztetjük a szükségleteknek azon szféráját, melyek kielégítése a társadalom anyagi és tudati viszonyai fejlettségének adott szintjén nem indokolt, ill. a társadalmi átlag számára nem lehetséges. Ezeket nevezzük quasi szükségleteknek. E szükségletek részben pozitívak, amennyiben a fejlődés egyik hajtóerejét jelentik, részben negatívak (erről alább részletesen kívánunk szólni). Megjegyezzük, hogy a quasi szükségleteknek is van egy olyan szférája, amely — a szocialista társadalmi viszonyok ellentmondástól egyáltalán nem mentes fejlődése következményeként — az egyén partikuláris viszonyai között kielégíthető. A tudatosult szükségletek és a quasi szükségletek alkotják együtt az *igényeket*.

Hogy jelentkeznek ezek a problémák a családtervezés viszonylatában? Ahhoz, hogy a kérdésre minél pontosabban tudjunk válaszolni, osztályok, ill. rétegek szerint kell vizsgálódásunkat végezni.

I. A családtervezés szempontjai

Anyagi feltételek és lehetőségek (lakás, jövedelem)

Az anyagi feltételeknek az a minimuma, amely a gyermek, ill. gyermekek fogadásához és felneveléséhez szükséges, az egészséges lakásban és a házások összjövedelmének olyan mértékben jelölhető meg, amely lehetővé teszi a gyermekek korszerű gondozását (élelmezés, ruházkodás stb.). Ez a reális szükséglet az elmúlt 10 évben gyakran nem volt kielégíthető. Különösen igaz ez a lakásra nézve. A 10 évvel ezelőtti állapotot a hosszú várakozás időszakaként jellemezhetnénk. A fizetések alacsonyabb szintje, a lakásépítkezések lassabb üteme, bizonyos társadalmi tudatbeli problémák következtében gyakran egy munkáscsaládnak 5—10 évig is kellett várnia lakásra. Ez a tény természetesen csökkentette a szülési kedvet, illetve a gyermekek számát. Ott, ahol együtt lakott a család (két generáció), vagy albérletbe kényszerültek a fiatal házások egy, legfeljebb két gyermeket vállalhattak. Mikorra lakáshoz jutottak, a nők általában túl voltak azon a koron, amelyben még lehet, illetve érdemes szülni.

Ez a helyzet az országos átlagot tekintve az utóbbi 5 évben valamelyest javult. Közismert intézkedések következtében a várakozási idő lecsökkent. Társadalmunk fejlődésének eredményeként kiszélesedtek a társadalmi segítség lehetőségei. A jól dolgozó fiatalok munkahelyükön is gyakran komoly támogatást élveznek. (Pl. lakásépítési kölcsön, kamatmentes kölcsön, ifjúsági alap, munkáslakás-építési akció, KISZ-lakások stb.) Ezek olyan tényezők, melyek eredményeként a lakásigények 5 éven belül általában kielégíthetőkké váltak. Ez nemcsak az első gyermek születésének időpontját hozza előbbre, de a gyermekek számára is ösztönzőleg hat. A támogatás formái közül kiemelnénk a két gyermekre adható ún. szociálpolitikai kedvezményt, amelynek jelentős szerepe van a két gyermekes családtípus kialakításában.

Bár a jelenlegi lakásviszonyok általában lehetővé tennék — a fejlődés tendenciái pedig nemcsak lehetővé tennék, de igényelnék is — a három gyermekes család kialakítását, mégis meg kell állapítani, hogy a házasulandó fiatalok családtervezésére a két gyermek a jellemző, mint ezt a KSH 1974-ben készített felmérésének egyik táblázata is mutatja. (Az alábbi táblázat 2619 pár válaszait tartalmazza %-os megoszlásban.)⁶

⁶ Az 1974. évi családtervezési, termékenységi és születésszabályozási vizsgálatok főbb eredményei. KSH. Bp., 175. nov. 18. 47—48. l.

Menyasszony által tervezett és ideálisnak tartott gyermekszám

Ideális	Tervezett gyermekszám					Összesen
	0	1	2	3	4—x	
0	—	—	—	—	—	
1	—	90,0	10,0	—	—	100
2	0,2	9,2	83,6	6,3	0,7	100
3	0,1	2,0	61,9	33,3	2,7	100
4	—	1,3	54,7	29,3	14,7	100
5—x	—	—	30,8	15,4	53,8	100

Völegény által tervezett és ideálisnak tartott gyermekszám

Ideális	Tervezett gyermekszám					Összesen
	0	1	2	3	4—x	
0	—	—	—	—	—	
1	—	45,0	40,0	15	—	100
2	0,4	7,8	82,8	8,2	0,8	100
3	0,3	4,2	59,1	33,4	3,0	100
4	1,0	5,0	55,6	22,2	16,2	100
5—x	—	9,1	36,3	27,3	27,3	100

Arányaiban hasonló képet mutat felmérésünk eredménye is.

Foglalkozás szerinti megoszlás	Ideálisnak tartott gyermekszám**			Tervezett gyermekszám*			Megszületett gyermekek sz.		
	1	2	3	1	2	3	0	1	2
Fizikai dolgozó	17	44	10	29	39	8	26	17	13
Alkalmazott	5	56	25	3	44	10	21	10	9
Értelmiségi	—	24	23	2	45	1	43	37	32
Összesen:	22	124	58	34	128	19	90	64	54
Összesen %-ban:	10,7	60,7	28,6	18,0	70,0	12,0	43,2	30,7	26,1

* Erre a kérdésre 27 fő nem válaszolt. Egyáltalán nem tervez gyermeket 11 fő, ebből 9 munkás (oka a rossz házasság), 1 munkás 4 gyermeket tervez.

** Nem válaszolt: 4 fő

A két gyermekes családtípus általánossá válásában döntő szerepe van a megnövekedett igényeknek, a szülők elfoglaltságának és a társadalmi ösztönzésnek.⁷ Vegyük sorra ezeket a tényezőket!

A megnövekedett igények tekintetében pozitívumként kell megítélni a tudatosult szükségletek körének bővülését, főként ami a lakáskultúrát, higiénát, művelődést, tanulást illeti.⁸ Az igények növekedésének másik összetevőjét az quasi szükségletek al-

⁷ Vö. „Az 1966. évben házasságot kötöttek családtervezési, termékenységi és születésszabályozási magatartása 1966—1972 között.” KSH. Bp., 1974. jún. 17. 119. l.

⁸ Lásd erről részletesen a „Házartásstatistika 1975” Statisztikai Időszaki Közlemények, 383. köt. Bp., 1976. szept. 30.

kotják. Ezek a megnövekedett jövedelmekből sem realizálhatók; vagy csak bizonyos jobban fizető szakmák esetében elégíthetők ki részben. Ezek az igények megnyilvánulnak pl. az öltözködésben („rongyrázás”), élelmezésben (ki mit visz tízóraira), s részben a szülők közvetítésével, részben a gyermekközösségeken továbbgyűrűzve⁹ azt eredményezik, hogy általánossá válik a két gyermek, mivel ezek az igények két gyermek esetén részben kielégíthetők. Az említett igények, ezen belül főként a quasi szükségletek szférája a családtervezés szempontjából negatívumként esnek latba. Az igények növekedésének van még egy pozitív mozzanata: megnőtt a gyermek gondozásával, nevelésével kapcsolatos igényesség. S bár ez önmagában pozitív, végsősoron ez is a születendő gyermekszám korlátozása irányába hat.

Minden családalapító fiatal nézeteit meghatározzák azok a vonások, melyek azt a családot jellemezték, ahol ő felnő. Így családtervezéssel kapcsolatos igényeiket is meghatározzák korábbi életkörülményeik. Aki többgyermekes család tagjaként nőtt fel, általában maga is többgyermekes családot tervez. Az „egyék” zömmel egy, esetleg két gyermeket akarnak, játszótárs nélküli gyermekkoruk tapasztalatán okulva.

Szólni kell itt egy sajátos problémáról, amely ebben az összefüggésben sem lényegtelen. A mai 30 éven aluli házasságok (felszabadulás utáni generációt) felnevelő szülők ahhoz a sok tekintetben szerencsétlen korosztályhoz tartoznak, akik divatos kifejezéssel élve „kifogták” az elmúlt évek legnehezebb időszakait. S miután saját gyermek- és ifjúkoruk általában nem volt gondtalan és problémamentes, elterjedt e korosztályban a „legalább a gyermekeinknek legyen jó” szemlélet. Ez a családon belül pl. a gyermekekkel szembeni követelmények csökkenésében, különböző formájú kényeztetésben stb. nyilvánult meg. Társadalmunk fejlődése megteremtette ennek anyagi lehetőségét. Bár megállapítható, hogy ezek a fiatalok alapján helyesen illeszkedtek be a társadalom életébe — mind anyagi termelő, mind szellemi életébe — de az említett szemléleti hibák okai között a fentiek sem elhanyagolhatók.

Családtervezés a munkáscsaládoknál

A családtervezés szempontjai közül a munkáscsaládoknál az első helyre az anyagi szempontok, illetve a családi légkör került. A megkérdezetteknek mintegy 50%-a az anyagi szempontokat: lakás, jövedelem; a másik 50%-a a családi légkört: a házastársak közötti jó kapcsolatot, érzelmi harmóniát, stb. jelölte meg, mint a családtervezés legfontosabb tényezőjét. A családi légkör megítéléséhez e felmérés során nem gyűjtöttünk elegendő adatokat, ily módon elsősorban az anyagi szempontok oldaláról közelítjük meg a problémát, de annak tudatában és hangsúlyozásával, hogy ezek a családi légkörrel együttesen határozzák meg a családtervezést.

A családtervezés anyagi feltételeinek minimuma és maximuma közötti szóródást meghatározza a foglalkozás, a munkahely, s mindkettőnek függvénye az elért jövedelemszint, illetve növelésének lehetősége. A munkásfiatalok lakáshelyzetére meghatározóak a fentebb ismertetett tendenciák, különösen az utóbbi 5 év fejlődési irányát tekintve. Jelenleg még kevésbé dominánsak a fejlődés e tendenciái. A megkérdezetteknek több, mint fele albréletben, illetve szülőknél lakik, és a lakással rendelkezők kö-

⁹ Hadd említsünk meg 1—2 szélsőséges példát ennek illusztrálására! Beszélgetéseink során az egyik mama panaszkolta, hogy általános iskolás leányát nem győzi ruhával, divatos cipővel s még így sem éri el azt a nívót, amit az osztály legtöbb tanulója képvisel. A másik szülő az ismét divatba jövő zsúrokat említette és azt a szemléletet, amelyet talán így lehetne jellemezni: „Tegyük túl az előző összejövettel tartó családon!” Ugyanakkor a fodrászmama elkicskedett, hogy 8 éves kislánya locsolóinak 20 Ft-ot adott fejéenként.

zül is csupán elenyésző százalék kapott munkahelyétől anyagi támogatást. Ez az arány a közeljövőben várhatóan javulni fog az említett rendelkezések következtében. Ennél lényegesen jobb a helyzet az ipar egyes ágaiban pl. az építőiparban, ahol a munkahely jellegéből, a munkás szakképzettségéből adódóan a lakásprobléma könnyebben megoldható.

A kérdőívek alapján megállapítható, hogy a nem régen hozott bérintézkedések ellenére még mindig komoly különbség van a munkások keresete és aközött az összeg között, amit családterveik megvalósításához szükségesnek tartanak. A különbség 7—800 Ft-tól 3000 Ft-ig terjed. A szükségletek és az igények objektíve is ellentmondásos viszonyán túl ebben nem kis jelentősége van az ún. quasi szükségleteknek. A fent említett két tényező a kétgyermekes család általánossá válását eredményezi a munkásfiatalok körében. A kétgyermekes családok létrejöttében ezen kívül fontos szerepe van a társadalmi ösztönzésnek, mindenekelőtt az anyasági segélynek és a lakásonként adható ún. szociálpolitikai kedvezménynek.

A munkásnők döntő többsége igénybe veszi a gyermekgondozási segélyt,¹⁰ és általában úgy tervezik a gyermeket, hogy a két gyermek esetén igénybe vehető hat év együtt jelentkezék. Ez természetesen nemcsak egyéni, hanem társadalmi érdek is. Van ennek azonban egy sajátos vetülete, amely ellentétes a munkahelyi érdekekkel. Egyik ipari nagyvállalatunk vezető beosztású dolgozója mondta el, hogy kismamáik döntő többsége mintegy 95—96%-a nem jön vissza a vállalathoz dolgozni a hat év eltelté után. Tekintettel arra, hogy három műszakban dolgozó üzembről van szó, a gyermekes szülők ezt nem tudják vállalni, de még az egyműszakos beosztást sem, mert a munkahelyi nagyobb fizikai igénybevétel miatt nem képesek megfelelően eleget tenni a családi követelményeknek. Ezért vagy a hat év alatt szereznek valami olyan végzettséget, amivel más könnyebb munkakörben is el tudnak helyezkedni, vagy szakmai képzésük ellenére — melyet a vállalattól kaptak — elhelyezkednek könnyebb munkakörben, szakképzés nélküli dolgozóként.

Szintén a kétgyermekes család kialakulását segíti elő a szociálpolitikai kedvezmény, amit két gyermekre adnak. Államunknak ez a rendelete, amely jól tükrözi humanista céljainkat, alapvetően pozitív változásoknak teremti meg az alapját. De ezzel összefüggésben is meg kell említeni néhány negatív tendenciát. Akadnak olyanok, akik visszaélnék ezzel a lehetőséggel olyan formában, hogy akkor is aláírják a szerződést, amikor tudják, hogy például házasságuk érzelmileg nem kellően megalapozott, tartóssága több, mint kétséges. De a gyermek révén kapható kedvezmény — felelőtlenül — mégis a gyermek vállalásra ösztönöz. Ezt a nem kívánatos és szerencsére nem túl gyakori jelenséget, illetve az ilyen „számításból” született gyermeket nevezi az elnevezésekben leleményes köznyelvünk „lakásgyerek”nek.

Összességében természetesen nem ez a jellemző. Az az tény, hogy a családtervezésekben gyakoriságát tekintve a két gyermek után az egy gyermekes család következik, inkább az ellenkező tendenciát teszi hangsúlyossá: a gyermeket nagy felelősséggel, igényességgel — minden tekintetben — várják, gondozzák, nevelik. A munkáscsaládok családtervei a mindennapok realitására épülnek, de ugyanakkor megfogalmazzák az objektív adottságokkal szembeni többletigényeiket is, melyek a fejlődés során — egyre növekvő mértékben — kielégíthetőkké válnak.

¹⁰ Lásd a gyermekgondozási segély igénybevételét mutató táblázatokat.

A parasztcsaládokat vizsgálva is megfigyelhető a gyermekszám korlátozására irányuló törekvés, főként ha a korábbi évekkel hasonlítjuk össze. Míg a régi falusi családban gyakori volt a háromnál több gyermek, addig a mai fiatalok családtervezésére két gyermek jellemző. (Megjegyzendő, hogy e tekintetben is tapasztalható eltérés az egyes vidékek, tájegységek között, amely elsősorban bizonyos tudati problémákkal, pl. a vallásosság, valamint a védekezés korlátozottabb mértékével függ össze.) Csongrád megye viszonylatában a kétgyermekes család a jellemző.

A gyermekek számának csökkenése nem magyarázható a lakáskérdéssel, sem a jövedelmek alakulásával, mert akár korábbi viszonyítási alapot választunk, akár az utóbbi tíz év fejlődését tekintjük, mindkettő pozitív változáson ment át.

Falun a lakáskérdés nem vetődött fel olyan élesen. Részben azért, mert a házépítés a nagycsalád, rokonság összefogásával viszonylag olcsón megoldható, részben azért, mert megszokottabb a szülőkkel való együttélés. Végül mert a korábban jellemző városba települési tendencia ezt nem tette indokolttá. Kiemelkedő azonban egy másik tendencia, amely csak falusi jelenség. Említettük, hogy korábban — különösen nagyobb városok közelében, ahol a város szívóhatása jobban érződött — megfigyelhető volt a munkaképes lakosságnak, főként a fiataloknak az elvándorlása. Ez összefüggött sokhelyütt a termelőszövetkezetek fejlődési problémáival, a szakmásozás korlátozottságával, a fizetési feltételekkel stb. Ennek eredményeként a falvak viszonylatában egy öregedési folyamat alakult ki. Ez a tendencia a fenti körülmények megváltozásának következtében megállt, sőt néhány esetben ellenkező előjelűre változott. A termelőszövetkezetek megerősödése, a háztáji gazdaságokban végzett családi termelésből értékesített árukból származó bevétel kedvezően befolyásolta a jövedelmek alakulását. Tekintettel arra, hogy a megélhetési költségek falun, mely a családtervezésnél fontos szempont, részben a családi termelés következtében alacsonyabbak — ebben sem kereshetjük a gyermekszám csökkenésének okát. „E jelenség... új gazdasági funkció előtérbe lépésének, a család fogyasztó közösséggé válásának a következménye” — állapítja meg Hegedűs András.¹¹ Kétségtelen tény, hogy a mezőgazdaság szocialista átszervezésének és ennek következményeként a paraszti életforma (célok, gondolkodásmód stb.) megváltozásának eredményeként jelentősen nőtt a tudatosult szükségletek szférája, és komoly mértékben nőtt a quasi szükségletek köre is.

E változás eredményezi elsősorban a gyermekszám csökkenését. E megállapítás igazolására egy különleges példa: megyénkben (de országosan is) vannak olyan községek, melyeknek sajátos adottságaik folytán — pl. gyümölcsstermesztés — lakosai az átlagot jóval meghaladó jövedelemmel rendelkeznek. Ennek alapján joggal gondolnánk, hogy itt jellemző a több gyermek, tekintettel arra, hogy ezek eltartása, a megnevelkedett igényeket is tekintetbe véve, nem okoz gondot. S várakozásainkkal ellentétben az tapasztalható, hogy itt is a 2 gyermek a jellemző. A gyermekszám növekedése helyett az igények, irreális szükségletek szférája nőtt meg, sőt elégtődött ki, pl. autót kapnak a gyerekek is.

Az értelmiségi család

A fiatal értelmiségiek családtervezési szempontjaiban az anyagi feltételek inkább a minimumhoz állnak közelebb. Ezt alapvetően két tényező indokolja: 1. az értelmiségiek alacsony kezdő fizetése, és 2. a családalapítás időpontjának kitolódása a mun-

¹¹ Hegedűs András, *A falusi család gazdasági funkciójában bekövetkező változások és következményeik*. In.: „Család és házasság a mai magyar társadalomban.” 108. l.

kás- vagy parasztfiatalokhoz viszonyítva. Így a feltételek között nem szerepel az önálló lakás, csupán a lakáskörülmények valamilyen fokú rendezettsége, pl. munkahely által nyújtott átmeneti lakásmegoldás vagy albérlet, ahol nem ellenzik a gyermeket stb. (Itt jegyeznék meg, hogy mivel a lakáskérelmek elbírálásához a gyermekek száma fontos szempont, nemcsak az értelmiségiek, hanem más foglalkozási ágak körében is gyakori, hogy az időrendet tekintve a sorrend: gyermek(ek), lakás.) Tekintettel arra, hogy a képesítésnek megfelelő elhelyezkedés gyakran a szülőktől való helyesekben történik, ez is egyik oka, hogy a lakáskérdést a szülőkkal való ideiglenes együttlakással is csak ritkán lehet megoldani. További gondot jelent, hogy a tipikusan értelmiségeket foglalkoztató intézetek (általános és középiskolák, egyetemek, kutató-intézetek stb.) kisebb anyagi lehetőségekkel rendelkeznek, így a támogatás mértéke is korlátozottabb, mint a vállalatok, termelő üzemek esetében. Jobb helyzetben van e tekintetben a falusi értelmiség, ahol a lakáskérdés könnyebben megoldható (építkezés, szolgálati lakás stb.) formájában. Kivételt képeznek még azok a fiatal házások, akiket valamelyik vagy mindkét fél szülei anyagilag támogatni tudnak. Azt a tényt, hogy az értelmiségi családok családtervezésére is a 2 gyermek jellemző, a már elmondott okon kívül a nem magas jövedelmek (35 éven aluliakról lévén szó, még kicsi a „kifutási lehetőség”) és bizonyos neveltetési tényezők indokolják. Az értelmiségi házások esetén az igények, szükségletek struktúrájának ma sokkal nagyobb hányadát teszik ki a társadalmilag indokolt és tudatosult szükségletek (lakáskultúra, egészségügyi kultúra, művelődés stb.), és kevésbé jellemzőek az irreális igények, miután ezek kielégítésének a lehetősége is kisebb. Ezeknek a — hangsúlyoznánk — reális szükségleteknek a kielégítése gyakran csak időszakos lemondások árán oldható meg, s a még később kifejtendő más szempontokkal együtt azt eredményezi, hogy az értelmiségi házások családterveiben általában 2, ritkábban 1 még ritkábban 3 gyermek szerepel.

Alkalmazottak

A társadalomnak ez a rétege igen sokféle foglalkozású, műveltségű és több szempontból is igen eltérő sajátosságokat mutató csoportokat foglal magában, ezért szükségesnek tartjuk leszögezni, hogy nem elemezzük a teljes spektrumot, csupán néhány társadalmilag jelentős magatartásformát, gondolkodástípust emelnénk ki. Az alkalmazottakhoz soroljuk a hagyományos értelemben vett alkalmazottakon kívül (adminisztratív dolgozók) a szolgáltató iparban dolgozókat, általában az ún. tercier szektort. Az e csoport, ill. réteg jövedelmének jelentős részét nem a munkabére alkotja, annak ellenére, hogy tagjai „kétkezi munkát végeznek”. E tudatukat determináló tény a vizsgálódásunk szempontjából is lényeges különbségek forrása lesz.

Az alkalmazottak létszámban legjelentősebb csoportját az adminisztratív dolgozók alkotják. Ez a csoport a munkahelyeken általában nem alkot önálló kollektívát, hanem más egységekbe — leggyakrabban értelmiségiekbe, vezető beosztású alkalmazottak körébe — épül be. Ennek következményeként igényeiket is (életmódját, szükségleteit stb.) környezetük szabja meg, ill. környezetük igényeihez igazítják, annak ellenére, hogy ez általában meghaladja anyagi lehetőségeiket. Ez úgy jelenik meg, mint a lakással, ill. a lakberendezéssel kapcsolatban luxus igények, átlagon felüli öltözködési igények stb., s mindezek eredőjeként e rétegben — bár jellemzőnek a két gyermek tekinthető — gyakoribb az 1 gyermek, mint más rétegeknél, és szinte nem is akad 3 gyermek. (Megjegyzendő, hogy ebben a rétegben a leggyakoribb az ún. heterogén házasság. Főként a feleség az adminisztratív dolgozó, a férj munkás vagy értelmiségi. Az előbbi esetben — annak is függvényeként hogy a házasságon belül ki a befolyásos-

sabb, az erősebb fél — általában a feleség szempontja érvényesül. Az utóbbi esetben, ha a férj értelmiségi, akkor az asszonynak főként anyagi szempontjai találkoznak a férj szakmai gondjaival, és közös egyetértéssel korlátozzák a gyermekek számát 1—2 főben.)

Az alkalmazottak másik csoportját az ún. tercier szektor alkotja. E csoport a családtervezés szempontjából azért igen jelentős, mert igényeik és ezek kielégítésének lehetőségei is meghaladják — esetenként jóval felülmúlják — a társadalmi átlagot. Ebben a csoportba tartozó fiatal házások jövedelemviszonyai¹² is jóval kedvezőbbek, mint más rétegeké, és ez elsősorban az igények növekedésében szembeötlő. Ezzel indokolható az a tény, hogy e csoportban is 2—1 gyermek a jellemző a családtervezésben, csupán a feltételek változnak, mind a gyermek fogadását, mind nevelését illetően. Tekintettel arra, hogy e csoport kielégített vagy kielégíthető szükségleteit mint a társadalmi átlag reális szükségleteit tüntetik fel, viszonylag kisebb létszámuk ellenére is éreztetik hatásukat, főként olyan rétegek, ill. családok körében, ahol az öntudat fejlődése elmaradt a társadalmilag kívánatos szint mögött. Ennek következtében e csoport hatása — bizonyos közvetítések révén — nem tekinthető jelentéktelennek.

Külön kategóriát alkotnak a kisiparosok, kis-magántulajdonosok. Bár erre a csoportra nézve is megállapítható az igen magas jövedelemszint, az ezt tükröző luxus igények, de éppen azért, mert e tények közismertek, az átlagtól való jelentős eltérésük következtében nem válnak szélesebb körök számára értékmérővé (kevésbé elérhetők vagy elérhetetlenek.) E családokon belül az alacsony gyermekszámot a magas igényeken és bizonyos kapitalisztikus szemléletmódon túl az is determinálja, hogy a család anyagi helyzetét fenntartó férj nem tud részt vállalni a gyermekgondozás és nevelés feladataiból.

II. A szülők elfoglaltsága

A családtervezésnél fontos szempont a fiatal házások elfoglaltsága. Arra az egyre inkább erősödő tendenciára gondolunk, amely foglalkozástól és munkahelytől, beosztástól és lakhelytől függően előírja a rendszeres továbbképzést, tanulást, s így jelentős tényező a családtervezésnél is. Ezeket a munkán kívüli elfoglaltságokat alapvetően két csoportba oszthatjuk:

- a) tanulás, képzés,
- b) társadalmi elfoglaltságok.

a) Szocialista rendszerünk növekvő anyagi és szellemi igényeinek következményeként egyre általánosabb a munka melletti tanulás. Igaz ez a megállapítás a 35 éven aluli házások esetében is. Jóllehet e korosztályban ritkább, aki a 8 általános végzettséget akarja megszerezni, inkább az érettségi, illetve valamilyen felsőfokú végzettség a cél, de a tanulás, mint elfoglaltság mindenképpen olyan tény, amellyel a családtervezésnél számolni kell. Foglalkozási ágaktól függően ez a tény a gyermek születésének idejét tolja ki hosszabb vagy rövidebb idővel pl. attól függően, hogy a házastársak egyike vagy mindketten tanulnak-e. A 4822 házaspárra kiterjedő HL 66—72 vizsgálat adatai szerint az első gyermek születésének időpontját késleltető okok az alábbi sorrendet mutatják:¹³

¹² *Csongrád megye statisztikai évkönyve*. 1973. 234. l.

Ez a tendencia a TTF előrehaladásával egyre inkább növekedni fog.

¹³ „Az 1966. évben házasságot kötöttek családtervezési, termékenységi és születésszabályozási magatartása 1966—1972 között.” KSH. Bp., 1974. jún. 17.

okok		
tanulás	+ anyagiak	34,4%
tanulás	+ egyéb	33,2%
lakás	+ tanulás	29,8%
lakás	+ anyagiak	29,4%
anyagiak	+ egyéb	29,0%

Értelmiségi családok, főként tudományos pályán dolgozók esetében az állandó képzés szükséglete nemcsak a szülés idejét módosítja, de a gyermekszám meghatározásánál is döntő tényező a korábban már említett anyagiakon kívül. Sok fiatal értelmiségi házaspár véleményét summázhatnánk úgy, hogy 2 gyermek gondozása és nevelése még megoldható — némi áldozatok árán — anélkül, hogy a házasság bármelyike tartósan kiesne munkájából. A két gyermek vagy igen kicsiny, vagy 4—5 éves körülménnyel szülessen, mert az édesanya így tudja a kiesését a legoptimálisabban behozni. Ennek következtében a gyermekgondozási segélyt az értelmiségi édesanyák kisebb százalékban veszik igénybe.¹⁴ Jól mutatja ezt a gyermekgondozási segélyt igénybevevő nőknek iskolai végzettség szerinti csoportosítása!

A gyest igénybevevő nők száma kereső nők százalékában és legmagasabb iskolai végzettség szerinti!¹⁵

Nem járt iskolába	Ált. isk.	Ált. isk. + szakmunkás isk.	Középfokú isk.	Középf. + szakm.	Felsőfokú tanint.
62,1%	80,9%	81,6%	76,3%	76,7%	56,1%

Pontosabb képet kaphatunk, ha foglalkozás szerint a segély igénybevételének időtartamát vizsgáljuk. Csak néhány jellemző mutatót emelünk ki a KSH ide vonatkozó adataiból.¹⁶

Foglalkozás	A segélyezés időtartama	%
mg. fizikai	31 és több hó	62,8%
ipari, építőipari fizikai	31 és több hó	42,9%
orvos, gyógyszerész	0—6 hó	46,5%
mg. mérnök	0—6 hó	44,5%
tanár	0—6 hó	36,6%
	7—12 hó	25,6%
ügyviteli és iroda-gépesítési foglalkozás	0—6 hó	15,6%
	7—12 hó	19,8%
	13—18 hó	15,2%
	31 és több	22,3%

A fenti táblázat tanúsága szerint a fizikai dolgozó nők nagyobb része a gyest teljes időtartamát igénybe veszi, míg a szellemi foglalkozásúak jelentős része csak nagyon

¹⁴ Lásd: A gyermekgondozási segély igénybevételét mutató táblázatot, valamint *Statistikai Időszaki Közlemények*, 147. kötet 36. 42., 43. l.

¹⁵ „A gyermekgondozási segély főbb adatai 1967—1974.” *Statistikai Időszaki Közlemények*, 348. köt. KSH. Bp., 1975. júl. 7. 65. l.

¹⁶ Uo. 61. l.

rövid ideig él vele. Az alkalmazotti kategóriában a szóródás egyenletesnek mondható. Ezen adatok ismeretében hangsúlyozni kívánjuk:

— a szakmai továbbképzés, a tanulás szükséglete és igénye elsősorban szellemi foglalkozású házaspárok (nők) esetében akadály a több gyermeknek, de természetesen más társadalmi réteghez tartozó egyéneknél is jelen van — kisebb százalékban mint korlátozó tényező.

— A gyermekgondozási segély igénybevételét a szakmai lemaradás veszélye mellett anyagi szempontok is korlátozzák.¹⁷

A kereset nagysága	A ma. iparban dolgozó gyest igénybevevő nők (az összes %-ban)
1001—1500	69,8%
1501—1800	17,5%
ugyanakkor 2301—2500	0,2%

Az országos adatokban meglevő tendenciák felmérésünk eredményeiben is megfigyelhetők.

Igénybe vették a gyermekgondozási segélyt

Felvétel helye	Igen (fő)	Nem (fő)	Még nem volt (fő)	Nem válszolt (fő)	Összesen
Mezőgazdasági Tsz	21	2	3	8	
KTSZ	29	1	2	8	
Kutató Intézet	5	5	3	10	
Ipari nagyüzem	45	9	5	2	
Egyetem	8	39	3	—	
Összesen:	108	56	16	28	208

Megjegyezzük, hogy a gyest. igénybevevő nőknek a kereső nőkhöz viszonyított aránya a 3 Dél-Magyarországi megyében majdnem azonos:¹⁸

Bács m.	— 64,1%
Békés m.	— 64,2%
Csongrád m.	— 64,8%

b) Társadalmi elfoglaltságnak nevezünk minden olyan társadalmilag hasznos tevékenységet, amelyet főként munkaidőn túl végez az egyén vagy kollektíva, és amely a társadalom erkölcsi, esetleg anyagi megbecsülését vonja maga után.¹⁹ Tekintettel arra, hogy ez az előző szempontoktól eltérően kevésbé differenciálható foglalkozás, végzettség stb. szerint, ezért itt 3 motiváló tényezőre hívnánk fel a figyelmet:

— A társadalmi elfoglaltságok egy része értelemszerűen a 35 éven aluliakra korlátozódik pl. KISZ. Ugyanakkor „a fiatalok többet bírnak” vagy „hadd mutassák meg mit tudnak” jelszóval a korhatár nélküli társadalmi feladatokból is komoly részt kapnak ill. vállalnak.

— Az utóbbi években egyre inkább előtérbe került az ún. nemzedékváltás problémája, s ennek eredményeként is mind több fiatal kerül komoly funkciókba.

¹⁷ „Gyermekgondozási segély.” Statisztikai Időszaki Közlemények, 147. köt. KSH. Bp., 1969.

¹⁸ Uo. 41. l.

¹⁹ Lásd: A munkán kívüli rendszeres elfoglaltságot mutató táblázatot.

— A nők emancipálódásának következményeként a nők egyre aktívabb szereplői lesznek társadalmi-közéletünknek. Ez a rendkívül pozitív tendencia nem jár együtt a családon belüli munkamegosztás ugyanilyen arányú változásával. E tényezők együttesen ismét a gyermekszám korlátozása irányába hatnak. A társadalmi feladatok inkább a gyermeknevelés szempontjából jelentenek gondot. A túlságosan elfoglalt szülők gyakran nem tudják — szubjektív jószándékuk ellenére sem — megfelelően ellátni gyermekeiket. E tapasztalaton okulva fiatal házások a gyermekszám csökkentésével vélik ezt ellensúlyozni, illetve terveikben a két gyermek, mint olyan optimális szám jelentkezik, amelynek nevelési feladatait még el tudják látni társadalmi megbízatásaik és a munka mellett is.

Munkán kívüli rendszeres elfoglaltság

Felvétel helye	V a n			Nincs	Nem válaszolt	Összesen
	csak férj	csak feleség	mindkettő			
Mg TSz	14	7	2	15		
KTSZ	3	6	3	24		
Kutató Intézet	2	2	3	9		
Ipari nagyüzem	8	20	6	27		
Egyetem	6	3	40	1		
Összesen:	33	38	54	76	7	208

III. Az időtényező

a) A szülők életkora

Fiatalok családtervezésekor szükségszerűen felvetődő kérdés: mikor és meddig lehet, illetve érdemes szülni, mi az optimális életkor, ill. korkülönbség szülő és gyermek között? A kérdés orvosi szempontból viszonylag könnyen megválaszolható. A mindennapi élet azonban ennél sokoldalúbban veti fel a kérdést. Az első szempontként tárgyalt anyagi feltételek, illetve ezek megteremtésének lehetősége adja az első határt. Itt szeretnénk kitérni a tervek és a megvalósulás közötti diszkrepanciára. Minden fiatal házaspár szemében a gyermek fogadásának alapvető feltétele — tegyük hozzá reális feltétele — a megfelelő lakás. A valóság azonban a sorrendet általában megfordítja. Mindenekelőtt, mert Magyarországon — és így a vizsgált területeken is — a lakások odaítélésénél fontos szempont a gyermekszám, úgy is mondhatnánk, hogy a lakáshoz ma még nem a családterv, hanem a megszületett gyermek segít közelebb. Már említettük, hogy a két dátum — a lakás kiutalása és a gyermek születése — közötti idő az utóbbi években, éppen a szociálpolitikai intézkedések hatására jelentősen csökkent, és e tendencia a jövőben várhatóan erősödni fog, de még mindig nem ritka az olyan házaspár sem, aki 1—2 gyermekkel lakik ideálisnak nem nevezhető körülmények között 5—10 éve. A gyermekek születési időpontjának tervezését az említett okon kívül meghatározza a szülők kora, főként az anyáé. Ha ugyanis ragaszkodnának a szülők bizonyos anyagi feltételek meglétéhez, előfordulna, hogy mire azokat megteremtik, az anya átlépi a szülés szempontjából kedvező kort. A szülés szempontjából kedvező intervallum elég tág. Az ezen belüli szóródást bizonyos szubjektívnek tekinthető tényezők (házasságkötés időpontja, a házastársak egyetértése, a házasság stabilitása stb.) mellett meghatározza a foglalkozás, a környezet is.

A munkáscsaládok esetében az első gyermek születési időpontja általában közel esik a házasságkötéshez 1—4 év és az anya 25—26-ig életévéig megszüli a tervezett 2 gyermeket. A falusi családok esetében ez a kor valamelyest korábbra tevődik át, tekintettel arra, hogy falun még gyakoribb a lányok korai férjhezmenése, és a korábban elemzett kedvezőbb anyagi körülmények lehetővé teszik a gyermek(ek) korábbi fogadását. Az első szülések időpontja az értelmiségi családok esetében néhány évvel kitolódik, annak következtében, hogy a diploma megszerzéséig a fiatalok önálló jövedelemmel nem rendelkeznek, és így csak komoly szülői támogatás esetén gondolhatnak családalapításra. Ezért itt 30 éven alul általában csak az 1. gyermek, a második az anya 30. életévéig túl születik meg. Ily módon ez részben összefügg a korábban tárgyalt anyagi szempontokkal.

b) *A gyermekek életkora*

A kor a család tervezésénél még egy szempontként jön számításba, úgy mint a *gyermekek közötti korkülönbség*. Minden foglalkozási ágban szinte egyöntetű a vélemény, hogy az a szerencsés, ha a gyermekek között kicsi a korkülönbség. Ez egyformán jó a gyermekeknek is és a szülőknek is. Ez az általános felfogás társadalmi méretekben vet fel bizonyos problémákat. Pl. új lakótelepeken, ahol a lakástulajdonosok döntő többsége a 35 éven aluliak köréből kerül ki, egyszerre jelentkeznek a bölcsőde és óvoda gondok, ezek megoldása csak új óvodák és bölcsődék létesítésével lehetséges. Ugyanakkor hosszabb távon ezek kihasználtsága nem látszik biztosítottnak. A gyermekek korkülönbségére vonatkozóan a másik, bár kevésbé tipikus felfogás, hogy akkora különbség legyen a gyermekek között korbán, hogy a nagyobb segíteni tudjon a kisebb gondozásában. Ez különösen olyan családokban fontos, ahol a gyermekek gondozásában a házastárs nem tud segíteni. A gyermekek közötti lehetséges korkülönbséget meghatározza a lakásvásárlás ill. építés esetén adott ún. szociálpolitikai kedvezmény, amely határidőhöz köti a szerződésben vállalt gyermekek születését. Mivel a társadalmi támogatásnak ezt az igen jelentős formáját a 30 éven aluli házások döntő többsége igénybe veszi, ez is annak irányába hat, hogy a gyermekek közötti korkülönbség csökken.

IV. *Családon belüli munkamegosztás-családtervezés*

Társadalmunk jelenlegi fejlődési szintjén a család két típusa különböztethető meg:

1. *A dolgozó család*

Ebben a családtípusban a házastársak mindegyike dolgozik kötött időben, ez a családon belüli — korántsem problémamentes, — egyenjogúság és demokrácia gazdasági alapja. Ezek a családok általában két generációsak (szülők, keresettel nem rendelkező kiskorú gyermekek), ritkábban fordul elő, hogy a családhoz hozzátartozik valamely nagyszülő(k). A fentiek meghatározóak a családon belüli munkamegosztásra nézve is. Ebben a családtípusban — a korábban elemzett okok miatt — a két gyermekes család a jellemző, ritkábban 1 vagy 3 gyermek. (Gyakrabban megfogalmazott vélemény, hogy ideálisnak a 3 gyermek tekinthető, de az objektív és szubjektív körülmények figyelembevételével mégis két gyermeket terveznek, ill. terveztek.

Hangsúlyozni kívánjuk, hogy valamennyi megkérdezett házaspár elismeréssel nyilatkozott a társadalmi segítség különböző formáiról (anyasági segély, gyermekgondozási segély, családi pótlék, stb.) melyekkel államunk a gyermek gondozás és nevelés szülőkre nehezedő terheit kívánja csökkenteni. Ennek ellenére megállapítható, hogy a gyermekek vállalásából fakadó erkölcsi és anyagi felelősség főként a szülőket terheli. Társadalmi méretekben és a vizsgált mintában is, ez a családtípus tekinthető dominánsnak. A családon belüli munkamegosztás e családtípusban központi kérdés.

2. *A háztartásban dolgozó anyára épülő család*

A családnak ez a típusa főként falun található meg. A feleség, ill. az anya nem áll munkaviszonyban, hanem a gyermekek és a háztartás feladatain kívül a családon belüli termelést irányítja és végzi. E termelés egyrészt a családi szükségletek széles körét látja el, másrészt piacra is termel. Mindkét funkciójában hosszabb perspektívában is számolni kell e családtípus létével, így azzal a ténnyel is, hogy az anya a család valamennyi gazdasági funkciójának letéteményese.²⁰ Ez nem a matriarhátus valamiféle késői megjelenési formája, hanem társadalmunk jelenlegi fejlődési fokának egy jellegzetessége. Igen szemléletesen kimutatható e tendencia jelentkezése megyénkben, ahol a földrajzi és ebből fakadó termelési adottságok és hagyományok a piacozás jelentőségét növelik.

Azt a tényt, hogy a háztartásban dolgozó nő típusa falun gyakoribb, a fent vázolt gazdasági szempontokon túl motiválja az is, hogy falun általában igen rossz az óvodai, és szinte elenyészően csekély a bölcsődei elhelyezési lehetőség. További okként említhetjük, hogy falun még mindig viszonylag alacsony a szakképzettséggel rendelkező nők száma. Megtalálható e családtípus városon is, csak kisebb mértékben.

Itt is igen gyakori, hogy a gyermekgondozásból és nevelésből, valamint a háztartás vezetéséből adódó feladatok mellett a nő egyéb alkalmi jellegű munkát is vállal pl. bedolgozó. Ennek hangsúlyozását azért tartjuk szükségesnek, mert a munkaviszonyban nem álló kifejezést pontatlanul „nem dolgozónak” használják és értik. Nem kívánunk párhuzamot vonni a két családtípus, ill. asszony elfoglaltsága között, de méltánytalannak tarjuk azt a felfogást, amely ezeket az asszonyokat nem dolgozónak minősíti. Annál is inkább, mert ebben a családtípusban gyakoribb a 3 gyermek. (A 4 vagy ennél több gyermek szinte predestinálja a nőt a csak családon belül végzett munkára. Főként ezért akadálya is bizonyos mértékig a női emancipációnak. Megjegyezzük, hogy az általunk megkérdezett 35 éven aluli házaspár családterveiben egyetlen egy esetben szerepelt 4 gyermek.)

Családtervezés – gyermeknevelés

A családtervezés fogalma nem foglalja ugyan magába a gyermekneveléssel kapcsolatos és az ebből fakadó feladatok megtervezését, de tény, hogy a fiatalok elképzeléseiben egyre nagyobb súllyal szerepel ez a szempont is. Társadalmunk fejlődésének, emberközpontságának egyik eredménye az örövendetes változás, amely a családdal kapcsolatos elképzelések körében a gyermekgondozás mellett a gyermeknevelésre is nagy súlyt fektet, azzal azonos jelentőségűnek ítélik.

²⁰ Vö.: Kovácsné, Dr. Orolin Zsuzsa: *A falusi nők helyzete*. Bp., 1970, Kossuth.

A társadalom segítőkészsége e vonatkozásban a legjelentősebb, hiszen a bölcsőde, de főleg az óvoda és az iskola a gyermekek nevelésében igen komoly támogatást nyújt. Emellett természetesen a gyermek nevelésének igen fontos színtere a családi élet. Megállapíthatjuk, hogy ezt a fiatal házások kivétel nélkül felismerték, és terveikben szerepel a gyermekneveléssel kapcsolatos feladatok megosztása. Az a szemlélet, amely egy időben különösen jellemző volt, amely a megnövekedett társadalmi feladatvállalás fejében a gyermeknevelés gondját szinte teljes egészében az állami és társadalmi szervekre akarta hárítani, ma már csak elvétve fordul elő. A gyermekvállalással jelentkező felelősség kiterjed a gyermek neveléséért érzett felelősségre is. Vizsgáljuk meg milyen szinteken jelentkezik a családon belül a felelősség?

A *felelősség* kérdése az egyén életében nagyon sok vonatkozásban felvetődik. Témánk szempontjából kiemelendő a *párvalasztásnál* megnyilvánuló felelősség, amely a házasságkötéssel mintegy jogi megerősítést kap. Érzelmileg megalapozott házasságok esetében a házastársak felelősséget éreznek egymás iránt és mintegy ennek tükrében önmaguk iránt is nő felelősségtudatuk. Ez természetesen kihat a társadalom felé irányuló felelősségérzetre is. (Megnyilvánul pl. az egyén megkomolyodásában, önállóvá válásában stb.) A felelősségtudatot növeli a gyermek léte. A gyermekkel szemben érzett felelősség, ill. ennek mértéke, milyensége megnyilvánul a *családtervezésben*, amikor a házastársak körülményei és lehetőségeik reális értékeléséből kiindulva megtervezik leendő családjukat. Korábban megállapítottuk, hogy családtervezésről a szó igazi értelmében csak olyan házasságok esetén beszélhetünk, amely szilárd érzelmi alapokon nyugszik, s ahol a házasság — a házastársak szándékai alapján — tartósnak ígérkezik. Ettől a családtervezéstől megkülönböztetjük, úgy véljük meg is kell különböztetni, azt a gyermekvállalást, ahol a házastársak valamelyike — gyakrabban a feleség — a felbomlóban levő házasságkötéléket igyekeznek a gyermek segítségével fenntartani. A jó házasságok esetében a gyermek a házastársak kapcsolatát valóban még inkább elmélyíti, a házasságot harmónikusabbá, boldogabbá teszi, mintegy új dimenziót nyit a házasságban. Ezt a tapasztalati tényt általánosítják helytelenül, s e tévedés azért megengedhetetlen, mert következményei a gyermeket is sújtják. Nem ítélni kívánunk az ilyen esetek felett, hiszen ezek mindegyike egyedi elbírálást igényel, csak szeretnénk felhívni a figyelmet e téren is a felvilágosítás szükségességére, és óvni az illetékes szerveket esetleges tévedésektől. (Ne kívánjuk, hogy ilyen körülmények között szüljön a nő.) A leendő gyermekkel szemben érzett felelősség megnyilvánul a gyermek várásában. Természetes, hogy ebben az időszakban inkább az anya részéről, hisz ekkor a gyermek elsősorban számára élő realitás. A gyermekért érzett felelősség egyik megnyilatkozása a gyermek fogadására történő felkészülés, a tanácsadásokon való részvétel. A statisztikai adatok tanúsága szerint egyre nő a tanácsadásokon rendszeresen megjelenő kismamák száma. Ez az adat azonban mégsem egyértelmű, mert a gondozáson való részvétel feltétele a kelengyeutalványnak s így a növekvő szám nem írható kizárólag a felelősségtudat javára, bár vitathatatlanul nem kis szerepe van benne. Hasonló következtetést vonhatunk le a kórházban vagy szülőotthonokban szülő nők számának növekedéséből.²¹ A gyermek megszületésével elvileg a házastársak felelőssége azonos, gyakorlatilag azonban kisgyermekkorban a felelősség főként az anya vállán van, elsősorban azért, mert túlnyomó többségben ebben a korban az anyák látják el a gyermek körüli teendőket. Az apa és a gyermek között meglevő — különösen csecsemőkorban — távolság az apa felelősségtudatát is csökkenti. A gyermek növekedésével ez az arány javul, s az esetek egy részében kialakul a felelősség vonatkozásában is valamiféle nemek szerinti munkamegosztás.

²¹ *Demográfiai évkönyv*. 1975. Bp., 1976, KSH.

A gyermek(ek) léte fokozza a házastársak egymás iránt érzett felelősségét, sőt újabb motivációt jelent a társadalommal szemben érzett felelősség irányába is. Nem véletlen a köztudatban meggyökeresedett, nyilván sok tapasztalatra épülő felfogás, amely szerint komoly ember csak családos ember lehet. Nem feladata e dolgozatnak a felelősség jellemformáló erejének bizonyítása, csak utalni szeretnénk rá, hogy az egyén formálódásában milyen fontos szerepe van a családnak.

A gyermek családon belüli nevelése nagyon szoros kapcsolatban áll a *családon belüli munkamegosztással*. Nincs elegendő adatunk ahhoz, hogy a családon belüli munkamegosztást foglalkozási áganként differenciálni tudnánk, valószínűleg nem is ez a legfontosabb osztályozási alap. Mégis az igen ellentmondásos és heterogén képből megpróbálunk néhány tendenciát kiragadni. A felmérési adatok azt igazolják, hogy az otthoni *munkák zömét még mindig a nők végzik*.²²

— Megállapítható, hogy az utóbbi évek fejlődését tekintve a korábban elemzett változások eredményeként a munkamegosztás családon belül is általánossá lett a 30 éven aluliak vonatkozásában. Nem jelenti ez természetesen azt, hogy minden házasság esetében mindkét házastárs egyenlő mértékben vállal és végez munkát. A szóródást meghatározza: a házastársak kapcsolata, foglalkozásuk, pillanatnyi elfoglaltságuk, a házastársak egyéni jellemvonásai, műveltségük stb.

— A gyermekkel kapcsolatos feladatok megosztása sem egyenlő, sőt e téren találhatók a legnagyobb aránytalanságok. Általában az apák a gyermekgondozásban vállalnak ad hoc feladatokat, a gyermeknevelés folyamatában kevésbé vesznek részt. Ez főként kisgyermekkorra igaz, iskolás kortól kezdve nagyobb mértékű lesz az apa tevékenysége elsősorban a fiúgyermek nevelésében. — A családon belüli munkamegosztásban igen lényeges a gyermekek szerepe, az, hogy hogyan kapcsolódnak be ők is a család feladatainak elvégzésébe. Köztudott, hogy a munkának a gyermeknevelésében igen fontos szerepe van. Számunkra most egy vonatkozás a lényeges. „... úgy fest a jövő, hogy a családban még néhány évtizedig lesz házi munka. Tehát a következő szülőgenerációnak is számítani kell rá. A mai szülőknek, iskolának pedig fel kell a mai gyermekeket készítenie erre a megoldandó feladatra.”²³ A jelenlegi helyzet meglehetősen ellentmondásos képet mutat. Általában megállapítható, hogy nem fordítanak elegendő gondot a gyermekek munkára nevelésére még fiatalabb házasságok sem. Ide vonatkozó terveik eléggé elnagyoltak, elképzeléseik tisztázatlanok. Tipikusnak tekinthető felfogás, hogy inkább a szülők maguk végzik el a munkát, mint hogy a gyermeket tanítsák, elsősorban azért, mert az előbbi megoldás pillanatnyilag időmegtakarítást eredményez. Igen gyakori a nevelési feladatokkal kapcsolatos problémák esetén az időzavarra történő hivatkozás. Bár általában tisztában vannak azzal, hogy az ilyen jellegű időbefektetés később megtérül, mégis ritkább az a család, ahol a gyermek munkára szoktatása időben és megfelelően történik. Tapasztalataink szerint olyan családok fektetnek erre nagyobb súlyt, ahol több gyermek van, és az édesanya feladatainak elvégzésében a nagyobb gyermekek is szerepet kapnak.

— Bizonyos mértékig kedvezőbb helyzetben vannak azok a fiatal házasságok, ahol valamelyik nagyszülő csökkenti a családon belüli terheket. Különösen sokat jelent a nagymama segítsége a gyermekgondozás vonatkozásában. A nagymama részben tehermentesíti az édesanyát, és így ő könnyebben eleget tud tenni egyéb kötelezettségeinek. Ennek jelentőségét jól tükrözi az a vélemény, amit több kismama is megfogal-

²² Lásd erről: Tunyai Júlia—Ferge Zsuzsa: *Az ipari munkásnők munka és életkörülményei*. Bp., 1969, Kossuth K. — Kovácsné, Dr. Orolin Zsuzsa: *A falusi nők helyzete*. Id.-kiad. — H. Sas Judit: *Életmód és család. Az emberi viszonyok alakulása a családban*. Bp., 1976, Akadémiai K.

²³ Komlósi Sándor: *Munkára nevelés a családban*. Bp., 1974, Tankönyvkiadó.

mazott, hogy abban a családban lehet 3 gyermeket vállalni, ahol van segítsége az édesanyának, pl. a nagymama személyében.

A fentiek, de különösen az utóbbi probléma világosan utal arra, hogy a gyermekszám alakulására korlátozólag hat a szülőkkel szembeni társadalmi elvárásokon túl az is, hogy még mindig igen sok munkát jelent az otthoni ún. harmadik műszak. A gépesítés megkönnyíti ugyan a házi munkát, de meg nem szünteti. Az intézményes étkeztetés is csak az ebédet oldja meg általában, de iskolás gyermekek esetében sajnos néha azt sem. A félkész ételek és konzervek elsősorban áraik miatt nem jelentenek megoldást már a két gyermekes családok számára sem. A főzés mellett a takarítás, mosogatás is megmaradt, mint „szükséges rossz”. S tekintettel arra, hogy a nagymamával „rendelkező” családok száma elég kicsi, továbbá, hogy elenyészően kevés azoknak a fiatal házasoknak a száma, akik alkalmanként vagy rendszeresen kisegítőt alkalmaznak a házi munkában (köztudott, hogy az ilyen munkára egyre nehezebb találni embereket), így e feladatok a házasokra és a meglévő aránytalanságok következtében elsősorban a feleségre nehezednek. Nem nehéz belátni, hogy ez az anyák szülési kedvét nem növeli.

V. Családtervezés és életmód

Vizsgáljuk meg végezetül a családra vonatkozó tervek realizálódását abból az aspektusból, hogy milyen *életmódot* tesz ill. tesznek lehetővé a gyermekek.

A gyermek vállalásával a szülők természetesen vállalják életvitelüknek, életmódjuknak azt a megváltozását is, amelyet a gyermek jelenléte szükségszerűen előidéz. Ez a változás közvetlenül, mint helyhez — lakáshoz kötöttség jelenik meg, közvetve azonban ennél sokkal szélesebb körben érezteti hatását. Ezen okozatok közül néhányat kívánunk kiemelni.

Munkahelytől való eltávolodás

Sajnálatos tény, hogy államunk népesedéspolitikájának azok az intézkedései, amelyek az anyák érdekeit védik, a gyakorlatban nem mindig valósulnak meg megfelelően. A fennálló rendelkezések ellenére még mindig szép számmal akadnak olyan vezetők, akik nem szívesen alkalmaznak női munkaerőket, mert úgymond „egy nő mindig elmehet szülni”, akik a munkahelyi érdekek megsértésének tekintik a gyermekgondozási segély teljes igénybevételét. A 3 vagy két gyermek esetén 4—6 év távollét a munkahelytől objektíve is komoly változásokat eredményez. Mindenekelőtt a szakmai gyakorlatból való kiesést, amely bizonyos szakmák, foglalkozások esetén igen nehezen pótolható. De jelenthet — főként gyorsan fejlődő szakmák esetén — nem kis mértékű szakmai lemaradást is. Ehhez járul a munkahelyi kollektívától való eltávolodás, rosszabb esetben elszakadás. E tényezők együttesen nemcsak a munkába történő visszaállást nehezítik meg, de gyakran anyagi hátrányt is eredményeznek, ami tekintetbe véve a család időközben megnövekedett létszámát, újabb problémák forrása lehet.

Ezeket a negatív tényezőket csak részben ellensúlyozzák azok a törekvések, melyek néhány vállalat szakszervezeti munkájának részét képezik, s amelyek arra irányulnak, hogy a gyermekgondozási segélyen levő édesanyák és az üzem közötti kontaktust biztosítsák.

A másik nem kevésbé fontos probléma a *tanulásból, szakmai továbbképzésből való kiesés*. A családtervezésnél beszéltünk már arról, hogy a szülők oktatási formákban

való részvétele egyik szempontja a családtervezésnek, természetesen úgy, hogy a gyermek születése és a tanulás ideje lehetőleg ne ütközzék. Mégis vannak olyan esetek, amikor a kettő együtt kell, hogy megvalósuljon. különösen értelmiségi pályákon dolgozók esetében, ahol a szakmai továbbképzés (nem időszaki feladat, hanem) állandó igény. A gyermek ill. a gyermekek jelenléte a tanulás folyamatossága, intenzitása szempontjából mindenképpen törést jelent a családi körülményektől (pl. van-e nagymama vagy más segítség) függően kisebb-nagyobb mértékben. Tudunk ugyan országos vonatkozásban néhány okos kezdeményezésről, amikor pl. megoldották a gyermekek szakképzett felügyeletét arra az időre, amíg az édesanya tanul, de ezek egyelőre csak kísérletek, és sajnos a vizsgált 3 megyében nem akadt rá példa.

A gyermekkel együttjáró helyhezkötöttség egyik következménye a *művelődési és szórakozási lehetőségek leszűkülése*. Ez olyan jelenség, amely az előző kettővel ellentétben nemcsak az anyát, de az apát is érinti. A gyermekes fiatal házások művelődési, szórakozási lehetőségei szinte kizárólag a lakásba bevihető eszközökre szűkülnek le (könyv, rádió, TV, lemezjátszó stb.) Bár ez önmagában véve nem kevés, de mégis szeretnénk felhívni a figyelmet olyan formákra, melyek kevés befektetéssel további lehetőségeket nyújtanának a kisgyermekes szülőknél is. Ilyen pl. a Kecskeméten is megvalósított forma: a mozi mellett létrehozott játékszobában az óvónőképző növendékei vigyáznak addig a gyermekekre, amíg a szülők moziban vannak.

A kisgyermekes szülők, főként az édesanyák gyakori panasza a kisbaba életrit-musa által diktált *monotónia, a kismamák életének egy idő után nyomasztó egyhangúsága*, és ami ezzel összefügg a *társas kapcsolatok* kisebb nagyobb mértékű *hiánya*. A társaságot elsősorban a férj jelenti, ebből a szempontból fokozott jelentőséget kap a házastársak kapcsolatának harmonikus volta. A társas kapcsolat másik formáját bizonyos alkalmi együttlétek jelentik főként más kismamákkal. Ily módon a társas élet szinte egyetlen színtere ebben az időszakban a lakóhely.

Ezzel a problémával összefüggésben szeretnénk végül néhány szót szólni az új lakótelepek kérdéséről. Korábban már szó volt róla, hogy az új lakótelepek lakói zömmel fiatal házásokból kerülnek ki. Ebben az adott szituációban levő lehetőségek azonban egyáltalában nincsenek kihasználva. A lakótelepek a társas életnek a jelenlegi helyzetben csupán színterei, keretei, melyek nincsenek megtöltve kellő módon tartalommal. Pedig e keretnek számos olyan lehetőséget tartalmaznak, melyek kis összefogással, szervezéssel, törődéssel a fentebb említett problémákat részben vagy egészben megoldhatnánk. Csak néhányra hívnánk fel a figyelmet. Pl. hasonló korú gyermekek szüleinek összefogásával „házon belül” megoldható lenne a pótmama szolgáltatás, erre találhatók is példák — bár eléggé elszigetelten — olyan házak, illetve lépcsőházak esetén, melyek munkahelyek szerint szerveződtek (a munkahely megvásárolta az első bérlő kijelölésének a jogát). Itt a szocialista szellemű kollektívizmus szép formáival találkozhatunk pl. közösen vásárolt és közösen használt automata mosógép, gyermekek közös nevelése, felnőttek közös szórakozása stb. De megítélésünk szerint lehetőség volna az új lakótelepeken pl. klubok szervezésére, amely a felnőttek szórakozási lehetőségeit bővítené, és a lakóközösség társas összejövetelére nyújtana alkalmat.

A gyermekeknek szervezett közös programok nemcsak a szülők egy részét tehermentesítenék időlegesen, de a gyermekek közösségi nevelését is előnyösen befolyásolnák.

A nemzedéken belüli együvé tartozás olyan összekötő kapocs, amely kiindulópontja lehetne az önzés, az egoizmus, az elidegenedés, általában a szocializmus lényegétől idegen jelenségek felszámolásának.

A dolgozatunkban a családi-házassági viszonyok változásaiból csak a gyermekhez való viszony alakulását, ennek néhány fontos mozzanatát kísértük figyelemmel.

A változások tendenciája különösen hosszabb távon szembetűnő, és úgy jellemezhetnénk, mint egyfajta *kiegyenlítődési* tendenciát. Ez mindenekelőtt a gyermekszám kiegyenlítődésében jelenik meg. A 2 gyermekes családtípus dominánsá válása mögött meghúzódó okok, szempontok, illetve azok sorrendje különbözik, de a tekintetben is megfigyelhető ez a kiegyenlítődési tendencia.

A 2 gyermekes családtípus általánossá válása mögött olyan fontos társadalmi változások állnak, mint az iparosodás, az urbanizáció és ennek következménye: a nők tömeges munkábaállása — falun is — az életmód változása. Ezzel összefüggésben vizsgáltunk néhány — megítélésünk szerint fontos — problémát. Nem foglalkoztunk — szándékosan — olyan lényeges kérdésekkel mint pl. a válások gyakoriságának hatása a gyermekszám alakulására.

A kiegyenlítődésnek lényeges eleme az igények síkján létrejött nivellálódás (főként a munkás és paraszt-családok vonatkozásában).

Felmérésünk alapján megállapítható, hogy a társadalom szempontjából kívánatos 3 gyermekes családtípus megvalósulásának egyelőre nem találtunk számottevő jeleivel. Ahhoz, hogy a 3 gyermekes családideál megvalósuljon, meg kell teremteni ennek anyagi feltételeit: biztosítani kell többek között a gyermekek bölcsődei, óvodai elhelyezését, meg kell szüntetni a munkahelyükre visszatérő kismamák hátrányos megkülönböztetését, stb. Emellett a tudat fejlesztésében is nagyobb súlyt kell helyezni a családdal összefüggő kérdésekre. Növelni kell az anyaság megbecsülését, tudatosítani kell a gyermekvállalás és nevelés felelősségét és örömeit. Törekedni kell arra, hogy az igényeknek társadalmilag kívánatos szintje és struktúrája alakuljon ki, s ez a gyermekkel kapcsolatos igényekben is megmutatkozzék.

CONTRIBUTIONS TO THE RESEARCH OF PLANNED PARENTHOOD

One of the most important recent developments the family is the appearance and wide spread of planned parenthood. Some important relations of the conditions, possibilities and realization of planned parenthood are reconsidered.

Examining a chosen scheme on the basis of precise factors the answer is sought to the questions concerning the aspects of planned parenthood which can be regarded as general, and how they vary in the case of different classes and strata, and on their effect in shaping the number of children.

The most striking tendency is a kind of equalization, appearing first of all in the equalization of the number of children. Behind the two-children family type becoming dominant are such important changes in society as industrialization, urbanization and their consequence: masses of women going to work — in villages, too — and the changing of the way of life.

The contradiction between the financial possibilities of families and their needs, the housing shortage, the increasing requirements of the professions with the consequent necessity and demand for further studies all contribute to the restriction in the number of children. The order of importance of the causes is different in the different classes, but an equalization can be observed in this field, too.

The results of the test may be regarded general only in a few important relations because of the relatively narrow range of the tested models, but may serve as the starting point for further studies.

Кишне Новак Ева

МАТЕРИАЛЫ К ИССЛЕДОВАНИЮ ПЛАНИРОВАНИЯ СЕМЬИ

Можно утверждать, что самым важным фактором в развитии семьи в последние годы было появление и распространение планирования семьи. Эта работа посвящена анализу некоторых существенных взаимосвязей условий и предпосылок осуществления планирования семьи.

Исходя из анализа совокупности, выбранной по определённым соображениям, мы стараемся найти ответ на ряд вопросов, а именно: каковы наиболее общие точки зрения на планирование семьи, как видоизменяются эти точки зрения различных классов и слоев общества и как они влияют на количество детей в семье.

Самой очевидной тенденцией является уравнивание количества детей в семье. За тем фактором, что всё более доминирующим становится тип семьи с двумя детьми, скрываются такие важные социальные изменения, как индустриализация, урбанизация, вследствие чего массы женщин были вовлечены в активный общественно-трудоустройственный процесс как в городе, так и в деревне, а это повлекло за собой и изменения в их образе жизни.

Факторами, влияющими на ограничение количества детей в семье, являются противоречие между материальными возможностями и потребностями семей, нехватка жилья, необходимость дальнейшего совершенствования знаний по специальности, необходимость повышения общеобразовательного уровня. В степени важности этих причин у различных классов имеются определённые расхождения, но в общем и здесь наблюдается тенденция уравнивания.

Из-за сравнительно небольшой совокупности выводы, сделанные на основании проведенного нами теста, можно считать общими только в некоторых важных отношениях, однако они могут служить основой для дальнейших исследований.

